

УДК 346.9 (045)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.06>

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Моргунова Тетяна Іванівна,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена науковому дослідженню особливостей використання природних ресурсів у сфері господарювання. В статті визначено поняття «природні ресурси», його відмінність від поняття «об'єкти екологічного права». Встановлено, що господарська діяльність пов'язана з використанням природних ресурсів – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Зроблено висновок, що природні ресурси – це компоненти природи, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмети споживання.

Встановлено, що основними природними ресурсами, які використовуються у сфері господарювання, є земля, водні об'єкти, надра, лісовий фонд, атмосферне повітря, тваринний і рослинний світ.

Визначено, що суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до Господарського кодексу України та інших законів. Природні ресурси можуть належати суб'єктам господарювання на праві власності або на праві користування.

Встановлено, що природні ресурси слід відрізняти від об'єктів екологічного права, оскільки останні є сукупністю природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем, що підлягають охороні за нормами екологічного законодавства. Таким чином, природні ресурси відносяться до об'єктів екологічного права.

Встановлено, наскільки важлива державна екологічна політика, яка на всіх рівнях покликана забезпечити охорону навколишнього природного середовища, в тому числі й під час використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Визначено, що екологічна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на збереження безпечного навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забруднення, досягнення гармонії у взаємодії суспільства і природи, охорону й раціональне використання природних ресурсів.

Ключові слова: природні ресурси, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, земля, раціональне використання, дотримання, принципи.

USE OF NATURAL RESOURCES IN THE FIELD OF MANAGEMENT

Morgunova Tetiana Ivanivna,
Candidate of Technical Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Chair of
Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article is devoted to the scientific research of the peculiarities of the use of natural resources in the sphere of management. The article defines the concept of "natural resources", its difference from the concept of "objects of environmental law". It is established that economic activity related to the use of natural resources is the activity of economic entities in the field of social production, aimed at the manufacture and sale of products, works or services of a cost nature, which have a price certainty with the use of objects and systems of animate and inanimate nature, components of the natural environment surrounding man.

It is concluded that natural resources are components of nature that are used or can be used as means of production and consumer goods.

It is established that the main natural resources used in the field of management are land, water bodies, subsoil, forest fund, atmospheric air, fauna and flora.

It is determined that business entities use natural resources in economic activity in the order of special or general nature use in accordance with the Commercial Code of Ukraine and other laws. Natural resources may belong to economic entities on the right of ownership or on the right of use.

It is established that natural resources should be distinguished from objects of environmental law, as the latter is a set of natural, natural and social conditions and processes, natural resources, landscapes, natural and natural-anthropogenic complexes, ecosystems and life and health of citizens subject to protection by means of the norms of the ecological legislation. Thus, natural resources are objects of environmental law.

It is established how important the state environmental policy is, which at all levels is designed to ensure the protection of the natural environment, including the use of natural resources in the field of management.

It is determined that environmental policy is a set of state measures aimed at preserving a safe environment, protecting life and health from the negative effects of pollution, achieving harmony in the interaction of society and nature, protection and rational use of natural resources.

Key words: natural resources, business entities; economic activity; land, rational use, compliance, principles.

Вступ. Україну, без сумніву, можна назвати країною природних ресурсів, що підтверджується наявністю різноманітних об'єктів екологічного права та відповідною нормативно-правовою базою, яка регулює порядок їх використання. Однією з найпоширеніших сфер використання природних ресурсів є їхнє використання у сфері господарювання. Оскільки природні ресурси є особливим об'єктом правовідносин, що виникають у сфері господарювання і, як правило, використовуються для матеріального виробництва суб'єктами господарювання, то питання їх використання є особливо актуальним і потребує дослідження.

Так, стаття 149 Господарського кодексу України (далі ГК) встановлює, що суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГК та інших законів. Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної власності, перебувають в управлінні Автономної Республіки Крим, належать до комунальної власності та можуть використовуватися в господарській діяльності [1].

Під господарською діяльністю, пов'язаною з використанням природних ресурсів, розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Метою статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства та думок науковців особливостей використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інституту використання природних ресурсів у сфері господарювання в Україні, в тому числі аспектам використання землі, тваринного світу, рослинного світу та інших природних ресурсів присвячені праці таких вчених, як Г.В. Анісімов, Г.І. Балюк, М.В. Газуда, В.К. Гижевський, В.Й. Ерфан, Ю.В. Дзядикевич, А.Д. Залєвська-Шишак, В.О. Мариненко, М.В. Троцька та інших.

Виклад основного матеріалу. До основних нормативних актів, які регулюють відносини щодо використання природних ресурсів у сфері господарювання, належать: Господарський та Цивільний кодекси України; Земельний, Лісовий, Водний кодекси; кодекс України про Надра; закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про оренду землі», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ» та інші.

Основним законодавчим актом, що регулює загальні положення використання природних ресурсів, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2].

На підставі аналізу глави 15 ГК України стає зрозумілим, що для здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання можуть використовуватися природні ресурси за правом власності або за правом користування задля здійснення господарської діяльності, і, в свою чергу, будучи об'єктом особливої правової охорони, законом покладено на суб'єктів господарювання певні обов'язки, пов'язані з використанням природних ресурсів як частини природних об'єктів під час такої діяльності.

Слід погодитися з М.В.Троцькою, що природні ресурси – це частини природних об'єктів, які використовуються задля задоволення відповідних потреб людей, мають різне призначення та цінність для суспільства. Вони визначаються певними показниками, зокрема місцем знаходження природних ресурсів, їхнім поширенням на відповідній території, здатністю до відтворення тощо. Всі природні ресурси мають суттєве значення за своїми властивостями та характеристиками [3, с. 51].

Природні ресурси слід відрізнити від об'єктів екологічного права, оскільки останні є сукупністю природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем, життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства. Таким чином, природні ресурси відносяться до об'єктів екологічного права.

Ю.В. Дзядикевич зазначає, що природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються суб'єктами й потребують їхнього відновлення, а їх

масштаби та методи використання визначаються соціальними потребами. Водночас природне середовище, яке умовно «постачає» природні ресурси, є багатограним. Зв'язки між природою та функціонуванням суспільства як соціально-економічної системи є складними та переплетеними [4, с. 99].

Під час використання природних ресурсів у сфері господарювання важливим аспектом є їх раціональне використання, оскільки суб'єкти господарювання можуть порушувати принципи використання природних ресурсів.

У цьому аспекті слід погодитися з В.К. Гіжевським, що аналіз існуючої регуляторної бази використання відновлюваних природних ресурсів у сфері господарської діяльності показує її недосконалість, оскільки практично в кожному з нормативних документів є прогалини, які необхідно вилучити задля однозначного сприйняття нормативної бази. Тобто без втручання держави в аспекті належного контролю неможливо забезпечити законне використання природних ресурсів у сфері господарювання. Тому потрібно створювати заходи щодо підвищення ефективності державного регулювання процесів використання відновлюваних природних ресурсів у сфері господарської діяльності, включаючи формування та вдосконалення законодавчої і нормативної баз щодо використання відновлюваних природних ресурсів, зокрема Водного, Лісного, Земельного кодексів України, Законів України «Про рослинний світ», «Про тваринний світ»; удосконалення функцій органів державного регулювання та використання відновлюваних природних ресурсів у господарстві та вибір інструментів стимулювання ефективного використання відновлюваних природних ресурсів [5, с. 106].

Тобто можна визначити, наскільки важливою є державна екологічна політика, яка на всіх рівнях покликана забезпечити охорону навколишнього природного середовища, в тому числі і під час використання природних ресурсів у сфері господарювання.

На думку П.С. Гнатів, екологічна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на збереження безпечного навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забруднення, досягнення гармонії у взаємодії суспільства і природи, охорону та раціональне використання природних ресурсів [6, с. 16].

Але в цьому аспекті важливим виступає свобода господарської діяльності та мінімальне втручання держави в саму діяльність суб'єктів господарювання. Тобто під видом певного контролю держава може втрутитись у діяльність суб'єкта господарювання, котрий використовує природні ресурси і тим самим порушує принципи нормальної господарської діяльності. Враховуючи, що Україна є правовою державою з високим рівнем розвитку громадянського суспільства, необхідно говорити про мінімізацію таких ситуацій.

Характеризуючи використання природних ресурсів у сфері господарювання, слід зазначити, що відповідно до Конституції України її земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Тобто на державу та органи місцевого самоврядування, які від імені українського народу здійснюють права власника, покликано здійснювати управління в галузі використання природних ресурсів суб'єктами господарювання в частині передачі їм природних ресурсів у власність та надання їх у користування.

Серед природних ресурсів, які використовуються у сфері господарювання, найважливіше місце займає земля, що підкреслюється законодавством у статті 148 ГК, де

стосовно землі зазначено, що вона є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається й реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до Земельного кодексу України та інших законів [1].

Правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами. Аналіз цієї норми підтверджує той факт, що Україна є аграрною державою. Частіше всього суб'єктами, які використовують природні ресурси у сфері господарювання, є фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та інші суб'єкти господарювання агропромислового комплексу.

Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбатися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом.

Стосовно передачі у власність слід зазначити, що суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам для господарської діяльності.

Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню [1].

Щодо користування природними ресурсами у сфері господарювання, то суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (в тому числі за плату або на інших умовах). Порядок надання в користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншими спеціальними законодавствами [1].

Сучасний стан земельної реформи дозволяє говорити, що у випадку розвитку права приватної власності на земельні ресурси важливим є не порушення принципів гарантій права власності і невтручання органів держави і місцевого самоврядування у права особи самостійно вирішувати долю належного їй майна. Це також стосується інших природних ресурсів.

Тобто під час передачі у власність або надання у користування природних ресурсів суб'єкту господарювання, керуючись принципом свободи підприємницької діяльності, можуть здійснювати її, завдаючи шкоди навколишньому природному середовищу, і тому, як зазначалося вище, законодавство надає низку прав та покладає певні обов'язки на суб'єктів господарювання, що використовують природні ресурси в своїй діяльності.

Так, відповідно до статті 152 ГК суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:

- експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;
- використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;
- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної із використанням природних ресурсів;
- одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони

природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;

– вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної із використанням природних ресурсів [1].

Під час реалізації таких прав суб'єкт господарювання повинен виходити з того, яким чином його господарська діяльність із використання природних ресурсів впливає на навколишнє природне середовище. Тобто, маючи на меті отримання прибутку, можливе нераціональне використання природних ресурсів. Це чітко видно щодо видобутку бурштину в Україні різними суб'єктами господарювання та до яких наслідків призводить нераціональне використання і неналежний контроль за використанням природних ресурсів.

Виходячи з того, що держава надає певні права суб'єктам господарювання, вона сподівається на сумлінне дотримання норм чинного законодавства щодо законності здійснення господарської діяльності, в тому числі пов'язаної із використанням природних ресурсів. Так, стаття 152 ГК визначає, що суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

- використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного під час їх надання (придбання) для використання у господарській діяльності;
- ефективно й економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;
- здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості під час господарювання;
- своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;
- здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;
- відшкодовувати збитки, завдані ним власником або первинним користувачем природних ресурсів.

З аналізу цієї норми стає зрозумілим, що законодавець цілком і повністю покладається на належне виконання суб'єктами господарювання, які використовують у свої діяльності природні ресурси, обов'язків відповідно до чинного законодавства.

На нашу думку, це дійсно має важливе правове й соціальне значення. Це можна пояснити прикладами того, коли певні суб'єкти господарювання нераціонально використовували ліс як природний ресурс, що призвело до зсуву ґрунту та повеней у деяких регіонах. Окрім того, це може призводити до забруднення води, розвитку різних епідемій, епізоотій та епіфітотій, що створює небезпеку для людства та завдає шкоди навколишньому природному середовищу

Висновки. Таким чином, аналізуючи погляди науковців і законодавчі акти, можна визначити, що господарська діяльність, пов'язана з використанням природних ресурсів – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, котрі мають цінову визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Природні ресурси – це компоненти природи, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмети споживання.

Основними природними ресурсами, які використовуються у сфері господарювання, є земля, водні об'єкти, надра, лісовий фонд, атмосферне повітря, тваринний і рослинний світ.

Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГК та інших законів.

Природні ресурси можуть належати суб'єктам господарювання за правом власності або за правом користування.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. №1264-XII зі змінами від 23.05.2017 р. № 2059-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. С. 546.
3. Троцька М.В. Природні ресурси як об'єкти загальнодержавного та місцевого значення. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1 (6). С. 51-59.
4. Дзядикевич Ю.В. Управління процесами ефективного використання природних ресурсів. *Науково-виробничий журнал*. 2014. № 2. С. 99-104.
5. Гіжевський В. К. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2017. Вип. 28. С. 103-108.
6. Гнатів П.С., Хірівський П.Р., Пилипенко Ю.В. Природно-ресурсний потенціал України: програма навчальної дисципліни / за ред. П.С. Гнатів. Київ: Аграрна освіта, 2012. 19 с.